

Наукові перспективи

Видавнича група

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin of Science and Education

№ 5(11) 2023

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 5(11) 2023

Київ – 2023

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»:
журнал. 2023. № 5(11) 2023. С. 945

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 31.05.2023, № 14/5-23)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії

та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки (спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 № 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність - 035 філологія).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а, також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а, також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематики наукового журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волощенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головня Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✚ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✚ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✚ Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✚ Линтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)
- ✚ Матійчин Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового державного інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

УДК: 378.2:614.25:616.31

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-551-574](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-551-574)

Калиняк Марина Миколаївна методист стоматологічного факультету, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 16-А, м. Ужгород, 88015, тел.: (031) 264-03-61

Мочалов Юрій Олександрович доктор медичних наук, професор, професор кафедри хірургічної стоматології та клінічних дисциплін, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 16-А, м. Ужгород, 88015, тел.: (031) 264-03-61, <https://orcid.org/0000-0002-5654-1725>.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ХІРУРГІЧНА СТОМАТОЛОГІЯ» ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ. ДИСКУСІЯ

Анотація. В умовах непростой соціально-економічної ситуації в Україні вітчизняна вища школа зіштовхнулася із рядом непростих викликів, які подекуди ставлять взагалі критичне запитання щодо її подальшого розвитку та існування. Незавершена реформа вищої школи та незакінчена реформа охорони здоров'я, різке скорочення фінансування, зниження й так критично недостатніх стандартів оплати праці та соціального захисту викладачів вищої школи, імплементація законодавчих норм та галузевих правил ЄС у практику за відсутності адекватної фінансової підтримки галузі, скорочення контингенту студентів, формалізація освітнього процесу, руйнування матеріально-технічної бази окремих закладів вищої освіти (ЗВО) та еміграція частини науково-педагогічних працівників – все це неповний перелік проблем та гострих моментів, що вразили медичну освіту в Україні. Це негативно вплинуло на можливість та якість викладання клінічних навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти в галузі наук 22 – Охорона здоров'я, і більшою мірою стоматологічних дисциплін.

В сучасних умовах дистанційна форма навчання стала невіддільним компонентом підготовки майбутніх лікарів-стоматологів в Україні. Дистанційна форма навчання в медицині надає значну кількість переваги в плані уніфікації, підвищення доступності навчальних матеріалів, індивідуалізації навчального плану, підвищення рівня вмотивованості та самодисципліни. Впровадження дистанційного навчання на факультетах медичного напрямку в ЗВО України відбулося

в ритмі галопу, без відповідної підготовки матеріально-технічного забезпечення закладів освіти та кадрів. На сьогодні всі ЗВО в Україні мають розроблене відповідне методичне забезпечення для такої форми навчання, науково-педагогічний персонал використовує доступні платформи для онлайн навчання, проте спостерігаються тенденції до формального виконання завдань та забезпечення навчального процесу як зі сторони здобувачів, так і зі сторони викладачів.

Для вивчення клінічних дисциплін, і хірургічної стоматології зокрема, дистанційні методики навчання можуть розглядатися тільки як допоміжні, оскільки формування ряду фахових компетенцій майбутнього лікаря-стоматолога можливо тільки в присутності пацієнта під контролем викладача. Розвиток симуляційних методик навчання в медицині таку проблему може вирішити лише частково. Такий напрямок потребує значних капіталовкладень зі сторони закладів вищої освіти, що в умовах воєнного стану дуже складно реалізувати. Попередні оцінки результатів запровадження дистанційної форми навчання в підготовці лікарів-стоматологів свідчать про зниження якості навчання, проте говорити про остаточні висновки з цього приводу ще зарано.

На сьогодні вітчизняна система медичної додипломної та післядипломної освіти має потребу у врегулюванні використання дистанційних методик навчання та забезпечення засвоєння практичних навичок здобувачами освіти.

Ключові слова: освіта, стоматологія, реформування, онлайн навчання, удосконалення, Україна.

Kalyniak Maryna Mykolayivna Methodologist of Dental Faculty, Uzhhorod National University, Universytetska St., 16-A, Uzhhorod, 88015, tel.: (031) 264-03-61

Mochalov Iurii Oleksandrovych Doctor of Medical Sciences, Full Professor, Professor of Department of Surgical Dentistry and Clinical Subjects, Universytetska St., 16-A, Uzhhorod, 88015, tel.: (031) 264-03-61, <https://orcid.org/0000-0002-5654-1725>.

THE PROBLEMS OF IMPROVING THE TEACHING OF SURGICAL DENTISTRY FOR HIGHER SCHOOL STUDENTS AT THE CURRENT STAGE OF UKRAINIAN HIGHER SCHOOL DEVELOPMENT. A DISCUSSION

Abstract. In the difficult socio-economic situation in Ukraine the national higher school faced a number of difficult challenges, which in some places pose a critical question regarding its further development and

existence. The unfinished reform of higher education and the reform of health care, a sharp reduction in funding, a reduction in the already critically insufficient standards of remuneration and social protection of teachers (professors) of universities, the implementation of legislative norms and field rules of the EU in practice during the absence of adequate financial support of the field, a reduction in the number of students, the formalization of the educational process, the destruction of the material and technical base of certain institutions of higher education and the emigration of a part of scientific and pedagogical personnel – all this is an incomplete list of problems and acute moments that have affected the medical education in Ukraine. This had a negative impact on the possibility and quality of teaching the clinical educational subjects for students of higher education in the field of sciences 22 - Health care, and to a greater extent the dental clinical disciplines (subjects).

In modern conditions, distance education has become an integral component of the teaching of future dentists in Ukraine. The distance form of education in medicine provides a significant number of advantages in terms of unification, increasing the availability of educational materials, individualizing the curriculum, increasing the level of motivation and self-discipline. The implementation of distance learning at the medical faculties of the Higher Education Institutions of Ukraine took place at a gallop, without appropriate preparation of the material and technical support of educational institutions and personnel. To date, all higher education institutions in Ukraine have developed appropriate methodological support for this form of education, scientific and pedagogical personnel uses available platforms for online education, however, there are trends towards formal performance of tasks and provision of the educational process both on the part of students and on the part of teachers.

For the study of clinical disciplines (subjects), and surgical dentistry in particular, distance learning methods may only be considered as auxiliary, since the formation of a number of professional competencies of a future dentist is possible only in the presence of a patient under the supervision of a teacher. The development of simulation teaching methods in medicine is able to solve this problem only partially. Such a direction requires significant capital investments from higher education institutions, which is very difficult to realize in the conditions of military state. Preliminary assessments of the results of the introduction of distance education in the training of dentists indicate a decrease in the quality of education, but it is still too early to speak about the final conclusions on this matter.

Today, the domestic system of undergraduate and postgraduate medical education needs to regulate the use of distance learning methods and ensure the assimilation of practical skills by students.

Keywords: education, dentistry, reforms, online study, improvement, Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах непростой соціально-економічної ситуації в Україні вітчизняна вища школа зіштовхнулася із рядом непростих викликів, які подекуди ставлять взагалі критичне запитання щодо її подальшого розвитку та існування. Незавершена реформа вищої школи та незакінчена реформа охорони здоров'я, різке скорочення фінансування, зниження й так критично недостатніх стандартів оплати праці та соціального захисту викладачів вищої школи, імплементація законодавчих норм та галузевих правил ЄС у практику за відсутності адекватної фінансової підтримки галузі, скорочення контингенту студентів, формалізація освітнього процесу, руйнування матеріально-технічної бази окремих закладів вищої освіти та еміграція частини науково-педагогічних працівників – все це неповний перелік проблем та гострих моментів, що вразили медичну освіту в Україні. Це негативно вплинуло на можливість та якість викладання клінічних навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти в галузі наук 22 – Охорона здоров'я, і більшою мірою стоматологічних дисциплін [1-3].

Мета статті – за даними публікацій вітчизняних учених, присвячених проблемам викладання клінічних навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти визначити основні тенденції розвитку та вдосконалення викладання хірургічної стоматології в закладах вищої освіти України, що сформувалися за останні п'ять років.

Виклад основного матеріалу. Модернізація викладання стоматологічних дисциплін у сучасних умовах. Загально визнаним є факт, що стоматологія належить до найбільш практичних підгалузей охорони здоров'я, результати діяльності в якій є максимально упредметненими та наочними, й переважна кількість робіт в котрій виконується вручну фахівцями, які мають високорозвинені мануальні навички. З іншої сторони, стоматологія належить до одної з найбільш наукомістких та технологічно розвинених напрямків медицини, з високими темпами інноваційної діяльності. Дійсно, стоматологія є галуззю медицини, в якій широко впроваджуються і застосовуються сучасні технології, і в довоєнний період Україна була одним зі світових лідерів за швидкістю впровадження нових лікувально-діагностичних технологій у практику [4,5]. І такий процес потребує оперативного опановування лікарями-стоматологами новими знаннями та практичними навичками, що впливає як на додипломну, так і на

післядипломну медичну освіту. Поява нових пломбувальних матеріалів для відновної терапії при лікуванні карієсу зубів, інноваційних методик знеболювання, розробка сучасних матеріалів для естетичної реставрації зубів, широке застосування комп'ютерних технологій, лазерної апаратури для стоматологічного лікування – все це вимагає від лікаря-стоматолога постійного вдосконалення своїх знань та практичних навичок. Тому, незважаючи на численні об'єктивні та суб'єктивні перешкоди, процес модернізації освіти у стоматології в Україні не стоїть на місці. Загальнопоширеним явищем на стоматологічних кафедрах закладів вищої освіти, поряд із традиційною (лекційно-семінарсько-заліковою) системою освіти (базована в сучасних умовах на кредитно-модульній системі), згідно з якою навчальний матеріал спочатку подається лекційним методом, потім опрацьовується (засвоюється, застосовується) на семінарських, практичних та лабораторних заняттях, а результат засвоєння перевіряються у формі заліків, в підготовці лікарів-стоматологів дедалі більше використовуються альтернативні, сучасні освітні технології, в ході викладання як нормативних, так і вибіркових навчальних дисциплін [6,7].

Досвід роботи закладів вищої освіти під час застосування максимальних обмежень при «ковідній» пандемії та з початком запровадження воєнного стану в Україні показує зростання використання сучасних інформаційних технологій в медичній освіті. Основними напрямками діяльності у сфері застосування сучасних освітніх технологій на стоматологічних кафедрах стали:

- 1) використання рейтингової системи оцінки знань студентів; проведення тестового контролю з отриманих знань;
- 2) застосування у навчанні ситуаційних задач;
- 3) створення та забезпечення ефективної роботи системи доступу до інформації з використанням високотехнологічних систем комунікації та сучасних носіїв інформації;
- 4) впровадження у навчальний процес електронних засобів навчання; використання дистанційного навчання;
- 5) створення навчальних фільмів;
- 6) підготовка навчальних макетів, таблиць та інших наочних посібників;
- 7) ведення науково-дослідної роботи [8-10].

Але опанування знаннями й практичними навичками в стоматології неможливе без особистої присутності здобувача освіти. Навчальний процес на кафедрах стоматології складно уявити без наочних посібників, оскільки завдяки їх використанню може

активізуватися увага у здобувачів освіти, підвищується їхній інтерес до навчання, що сприяє кращому запам'ятовуванню інформації (і для цього необхідна присутність студентів та викладачів офлайн), що позитивно впливає на результати навчання [11,12]. Тому доцільно на стоматологічних кафедрах залучати студентів до активного створення наочних посібників. Такими видами можуть бути створення плакатів та графічних логіко-структурних схем, присвячених різним аспектам стоматологічних навчальних дисциплін, мотиваційні альбоми з гігієни порожнини рота для пацієнтів, фотоальбоми із прикладами каріозних та некаріозних уражень зубів, захворювань слизової оболонки порожнини рота, захворювань пародонту, дефектів зубних рядів, запальних процесів у щелепно-лицевій ділянці (ЩЛД), пухлиноподібних процесів та пухлин ЩЛД, макети зубних рядів, демонстраційних стоматологічних інструментів та приладів тощо [13,14].

Об'єктивні обставини роботи вищої школи у 2020-2023 роках одним із пріоритетних напрямків навчального процесу на кафедрі стоматологічного профілю зробили використання платформ дистанційного навчання, зокрема систем «Moodle» та «Google Classroom». На таких платформах співробітники кафедр розміщували такі види інформації: основні та додаткові навчальні матеріали для теоретичної підготовки студентів зі стоматологічних дисциплін, навчальні відеофільми, ілюстративний матеріал, методичні розробки щодо виконання керованої самостійної роботи, переліки та алгоритми виконання практичних навичок, питання до тестування, а також ситуаційні задачі на тематику занять. Зазначені матеріали використовуються студентами для підготовки до практичних занять, екзаменаційного тестування, а також під час виконання контрольованої самостійної роботи. Використання платформ онлайн навчання надає змогу оптимізувати витрати часу на засвоєння навчального матеріалу [12,15,16,10].

Стосовно варіантів онлайн навчання, то найбільш цікавим та ефективним способом навчання, візуального донесення інформації у максимально доступній формі для споживачів виступає навчальний відеофільм, який дозволяє поєднувати в собі інформаційні кадри, постановчі, графічні або об'ємні зображення процесів та явищ, важкодоступних людському оку або об'єктиву відеокамери, графіків, схем, процентних викладок тощо. В стоматології часом навчальні фільми, інтраопераційні відео та анімовані схеми стали невіддільною частиною навчання. Такі навчальні технології дозволяють оптимізувати процес донесення та засвоєння нової інформації. Доволі часто шляхом

застосування демонстрації навчального фільму можна заощадити час на донесення нової чи важливої інформації, зменшити кількість навчальних годин шляхом збільшення цільової аудиторії, зменшити навантаження на лектора чи викладача, який пояснює новий матеріал. Перевагою навчальних фільмів у стоматології є насамперед висока їх наочність. Крім того, навчальний фільм дозволяє викладачеві продемонструвати ту чи іншу стоматологічну маніпуляцію на обмеженому для візуалізації полі досить великій групі студентів або слухачів одночасно [17,18].

В більшості закладів вищої освіти в Україні на кафедрах стоматологічного профілю постійно проводиться активна робота зі створення та накопичення різноманітних інформаційних ресурсів за спеціальностями. На різних платформах дистанційного навчання, на комп'ютерних серверах кафедр, а також на різних носіях інформації зберігаються електронні книги, презентації, навчальні фільми, майстер-класи, методичні розробки та інше. Такі «сховища» контенту можуть бути дуже корисними як для студентів, так і для викладачів, оскільки збирають безліч ресурсів в одному доступному місці, також вони можуть бути корисні в управлінні змістом навчального курсу, забезпечуючи швидке оновлення документів і доступ до матеріалів, що часто використовуються. Матеріали до створення такого «сховища» електронних ресурсів постійно оновлюються, доповнюються новими. Причому поповнення здійснюється не тільки викладачами кафедри, а й самими студентами, що дозволяє постійно вдосконалюватися, розвиватися і добре орієнтуватися в стоматологічних технологіях, що дуже швидко розвиваються [19,20,10,12,14, 15].

Реформа вищої освіти та перехід на кредитно-модульну систему сприяли підвищенню вимог до викладача ЗВО. Тепер він має виконувати не тільки контролювальну функцію, а також бути консультантом і координатором процесу. При цьому значно зросло значення самостійної роботи студентів. На відміну від традиційної методики навчання, що базується на передачі знань, суть сучасного підходу опанувати професійні компетентності шляхом самостійної праці студентів з методичними розробками, основною та додатковою літературою. Успішність цього процесу часто залежить від мотивації, самодисципліни та організованості студента, ступеня розвитку його вольових якостей. При необхідності студенти можуть отримати консультативну допомогу від викладача. В рамках таких удосконалень в ході вивчення клінічних стоматологічних дисциплін застосовуються сучасні тестові форми контролю:

1) «тести на впізнавання», що передбачають вибір студентом із декількох варіантів одного правильного, - для оцінювання початкового рівня знань;

2) «тести на правдивість», що використовують відповідь «так» або «ні»;

3) «тести на послідовність дії»;

4) «тести з множинним вибором»

5) а також тести у формі ситуаційних завдань, які потребують творчого підходу, мають більш високий рівень складності.

Проведення контролю знань із використанням ситуаційних задач дозволяє перевірити самостійність прийняття рішень, дають можливість оцінити знання, навички та уміння які студент отримав на занятті. На практиці застосовуються типові та нетипові навчальні задачі. В типових задачах умова складається на основі стандартної ситуації, наявні усі необхідні дані, розв'язання яких відбувається за стандартним алгоритмом. Нетипові навчальні задачі проєктуються із застосуванням міждисциплінарного підходу у вигляді алгоритмів обстеження, діагностики, лікування [21,8,11,16].

Особливості викладання хірургічної стоматології як клінічної навчальної дисципліни. Хірургічна стоматологія належить до нормативних (обов'язкових) клінічних навчальних дисциплін у підготовці майбутнього лікаря-стоматолога, також вона є одною із лікарських спеціалізацій в стоматології. Вона не є винятком, тож при викладанні будь-якої клінічної дисципліни перед студентом постають три основні завдання (Г.П. Рузін, 2013):

1. Студент повинен розуміти «що робити»;

2. Студент повинен знати «навіщо і як робити»;

3. Студент повинен вміти самостійно виконати низку необхідних за фахом дій.

Саме ця «тріада» дозволяє розробити мотиваційну схему в опануванні клінічної навчальної дисципліни. Ці вимоги охоплюють обґрунтування важливості знань фундаментальних дисциплін, основ патології та особливостей перебігу захворювань, що входять до конкретної клінічної дисципліни, та, що дуже важливо саме у стоматології, мануальні практичні навички. Для виконання цих вимог обов'язково потрібний збіг інтересів студента та викладача: викладач має хотіти навчити, а студент – хотіти навчитися.

В чинних освітніх програмах вітчизняних ЗВО вивчення хірургічної стоматології розпочинається з третього року навчання. На момент переходу на третій курс студент стоматологічних факультетів

вже опанував основні теоретичні фундаментальні науки, такі як анатомія, гістологія, мікробіологія, нормальна фізіологія, медична та біологічна хімія. Він засвоїв половину курсу фармакології, патологічної анатомії та патологічної фізіології; знайомий з основами хірургії, терапії та засадами стоматологічних спеціальностей. Тобто, майбутній фахівець уже готовий до осмисленого сприйняття конкретних клінічних понять та дій.

Окрім найпоширенішої в практиці маніпуляції (видалення зубів) хірургічна стоматологія охоплює доволі широкий перелік розділів, опанування котрих є необхідним для лікаря-стоматолога. Такими є:

1. Знеболення при стоматологічних операціях залежно від характеру та локалізації процесу, стану хворого; його вибір та методика проведення; ускладнення знеболення в ЩЛД.

2. Операція видалення зуба, її техніка, особливості проведення залежно від зуба, показання, протипоказання до неї, можливі ускладнення, зубозберігальні операції.

3. Запальні процеси періапикальних тканин, кісткових та м'яких тканин щелепно-лицьової ділянки, можливі варіанти поширення та перебігу, ускладнення, інтенсивна терапія.

4. Травматичні ушкодження тканин обличчя в умовах мирного та воєнного часу, види та механізми ушкоджень, методи надання та обсяг допомоги залежно від клінічної ситуації.

5. Онкологія щелепно-лицьової області, види пухлин, особливості їх розвитку на обличчі, особливості діагностики та лікування, онконастороженість та онкопрофілактика.

6. Відновлювальні, реконструктивні, пластичні, косметичні операції на обличчі, шиї та щелепах. Стоматологічна імплантація.

Незважаючи на візуальну локальність та ізольованість патологічних процесів у порожнині рота, студент з перших днів роботи в клініці хірургічної стоматології та щелепно-лицьової хірургії повинен постійно переконуватися в необхідності повноцінного та всебічного обстеження будь-якого хворого для уникнення діагностичних помилок та запобігання розвитку ускладнень. Особливо яскраво цю необхідність можна продемонструвати при розборі діагностики онкологічних хворих, проявів системних, дерматологічних, венерологічних або гематологічних захворювань у ротовій порожнині. Варто зазначити, що за умови доступу до спостереження за пацієнтами в умовах клініки від самого початку вивчення хірургічної стоматології студенти IV, особливо V курсу вже мають можливість накопичувати свій власний, нехай невеликий, клінічний досвід.

Під час проведення практичних занять робота з обстеження пацієнта, обґрунтування діагнозу, вибір методу лікування має бути спільною, студенти мають почуватися рівними учасниками цього процесу. Саме тоді вони можуть використовувати раніше набуті знання, переконуються у необхідності їх застосування у клініці, вчать послідовності та логіці мислення. Звичайно, провідна роль в такому процесі залишається за викладачем, але вміло побудоване обговорення створює враження у студентів, що без їхньої допомоги та знань тут, зрештою, не обійшлося б. При цьому, відповідна оцінка цих думок є сильним стимулом для подальшого навчання. На думку випускників, які давно закінчили заклади вищої освіти, такі епізоди їхньої безпосередньої участі в діагностиці чи виборі методу лікування запам'ятовуються навіть краще, ніж уперше самостійно виконана стоматологічна маніпуляція [22,4,8,14].

Кейсова методика навчання. Одним із варіантів в організації освітнього процесу сьогодні виступають активні методики навчання, які, окрім активізації процесів сприйняття інформації, пам'яті, логіки, уваги, також розвивають творче продуктивне мислення, поведінку, спілкування. Таким активним методом для навчання студентів визнано «кейс-метод» («case-study»), який протягом тривалого часу активно використовується в американських і європейських закладах освіти при підготовці фахівців для самих різних сфер професійної діяльності. Переважний пул зусиль викладача при застосуванні такої освітньої методики зосереджена на розробці індивідуальних кейсів – в наборі клінічних ситуацій, призначених для навчального аналізу та закріплення знань у студентів. І завдання викладача полягає в ретельному відборі ситуацій, які будуть включені в кейс. Кейсова методика – це комплексний метод навчання, що розвиває у студента (слухача) здібності самостійного пошуку інформації, її аналізу, навички роботи в команді та самостійно. Навчальні кейси створюють враження «реальності» розглянутих ситуацій і, отже, стимулюють глибоке занурення студента в процес аналізу і взаємодії з партнерами, схожу зі справжньою професійною практикою, і цим пояснюють високу результативність такої методики навчання. Вважається, що застосування серії кейсів протягом навчального циклу сприяє у майбутніх лікарів виробленню певного досвіду вирішення професійних завдань. Важлива особливість такої навчальної методики – стимулювання у слухачів розвитку здатності до обґрунтованого, продуманого, аргументованого й усвідомленого вибору різних варіантів вирішення тієї чи іншої проблеми.

При систематичному застосуванні ситуаційних завдань за методом кейсів при вивченні клінічних дисциплін спостерігається перехід від пасивного до активного відношення до навчання, стимулюється інтерес до досліджуваної дисципліни, що дозволяє студенту вести моніторинг власних досягнень і успіхів, надає певною мірою впевненості у власних силах. Вважається, що ефективність буде вищою у навчального кейса без перевантаження інформацією та питаннями (5-8 сторінок друкованого тексту) – разом з умовами задачі та рішенням. Розробляючи навчальний кейс для вирішення завдань з клінічних навчальних дисциплін, важливо пам'ятати наступне:

1) кейс – це творча робота, але вона вимагає дисципліни і виконання поставленої задачі;

2) кейс розробляється з певною метою, але його текст залежать від авторського почерку розробника кейса;

3) навчальний кейс застосовується для виявлення здатності студента інтерпретувати, аналізувати, узагальнювати, систематизувати навчальний матеріал, критично мислити, об'єктивно оцінювати інформацію [23,4,22].

Проблеми викладання стоматологічних дисциплін на клінічних базах. В умовах проведення реформування вищої школи та впровадження в практику нових стандартів вищої освіти українські ЗВО швидко перелаштувалися під сучасні вимоги, в усіх навчальних програмах розгорнуто прописано рівні компетентностей, навичок, які отримають студенти після закінчення навчання, і цей перелік є зіставним із подібним таким у закордонних медичних ЗВО. Але в цьому нашій ЗВО лише виконали формальні вимоги. Наявна в Україні система освіти за своєю суттю не здатна забезпечити належний рівень реальних медичних знань та навичок у випускників факультетів медичного напрямку. Незважаючи на поступовий розвиток університетських клінік, наявні вітчизняні такі заклади є малими закладами охорони здоров'я (ЗОЗ) у власності університетів, приватні/напівприватні заклади, або невеликі заклади, на базі яких неможливо забезпечити весь необхідний обсяг підготовки майбутнього фахівця. Переважно клінічні навички студент може опанувати на так званих клінічних базах закладів охорони здоров'я. Але в переважній більшості такі клінічні бази – це ті ж самі навчальні аудиторії, де студентів опитують відповідно до змісту робочої програми навчальної дисципліни, проводять тестування та інші види навчання, без доступу до живого пацієнта. Тобто, здобувачі вищої освіти «проходять» клінічну навчальну дисципліну, сидячи в класах.

Більш того, за умов низького рівня оплати праці викладачів ЗВО (можна порівняти навіть рівня окладів у практичній охороні здоров'я та вищій школі), висококваліфіковані лікарі та дослідники не мають мотивації вести педагогічну та наставницьку діяльність. Це призводить до загального зниження реальної професійної (лікарської) кваліфікації у викладачів ЗВО на факультетах медичного напрямку, або вони можуть відповідати кваліфікаційним вимогам лише формально. Не є таємницею, що окремі викладачі хірургічних та терапевтичних спеціальностей лише «відробляють» години згідно з індивідуальним розподілом педагогічного навантаження, але роками не бачать реальних пацієнтів, не проводять лікувально-консультативну роботу, не мають хірургічної активності, але успішно заповнюють відомості про «здачу» студентами практичних навичок.

Ситуація на клінічних базах кафедр ЗВО зазнала погіршення в ході запровадження окремих кроків реформи охорони здоров'я, реформи адміністративно-територіального устрою, що були негармонізовані. Реформування стаціонарної ланки системи охорони здоров'я зменшила можливість працевлаштування викладачів ЗВО на посади лікарів за сумісництвом. Перетворення ЗОЗ на комунальні некомерційні підприємства у власності місцевих рад ускладнила процедуру оренди площ клінічних баз ЗВО у ЗОЗ. Піку гостроти цієї ситуації було досягнуто у 2020 році – коли, навіть у розпал ковід-епідемії, навіть найкваліфікованіші викладачі не мали права підійти до пацієнтів, якщо хоча б за найменшим сумісництвом не рахувалися в цій лікарні. Зазначену проблему було формально врегульовано протягом року, але фактично така взаємодія можливо лише на ризик та розсуд адміністрації ЗОЗ.

Місцева влада відповідно до чинного законодавства вимагає орендну плату за площу, яку використовують кафедри, і одним з основних аргументів у цьому є переважання в ЗВО контингенту студентів, які навчаються за «небюджетний» кошт. Це призводить до конфліктів інтересів між ЗВО та місцевими радами, і ця ситуація не врегульована й до сьогодні. «Жертвами» таких реформ та конфліктів в результаті стають студенти: в приватних клініках пацієнти відмовляються від огляду студентами (мають законне право), в державних — самі викладачі часто не мають доступу до хворих [24,2,3].

Стосовно викладання стоматологічних клінічних навчальних дисциплін, і хірургічної стоматології зокрема, то переважна більшість амбулаторних маніпуляцій для студентів можуть бути продемонстровані

на базі приватних ЗОЗ стоматологічного профілю, хоча в таких випадках й мови не може бути про особисту роботу студента з пацієнтом. Тому в Україні протягом останніх десяти склалася така ситуація, що ЗВО різної форми власності та підпорядкування випускають доволі велику кількість молодих лікарів, але загальний рівень їх підготовки є незадовільним. Далеко не всі випускники можуть виконати навіть елементарні лікарські та сестринські маніпуляції, орієнтуються щодо діагностики та визначення напрямку лікування пацієнта. Доволі яскраві результати такої ситуації можна побачити на ринку праці, у формі дефіциту грамотних вмілих лікарів, частина з яких залишила Україну з початком воєнного стану, і ситуація може перетворитися на справжню катастрофу вже за 5–10 років [3].

Перехід до дистанційної форми навчання.

Введення режиму надзвичайного стану, пов'язаного із пандемією COVID-19 спричинило справжню кризу в освітній галузі, і підготовка фахівців за спеціальністю 221 стоматологія при цьому теж відчутно постраждала. Для багатьох ЗВО це стало справжнім викликом, що різко змінило вимоги до викладачів. Виникла потреба зберегти безперервне навчання, забезпечити ефективне засвоєння навчальної програми зі стоматологічних навчальних дисциплін, підготувати студентів до ліцензійного іспиту Крок 2. І це запустило критичну та болісну трансформацію методики викладання для студентів шляхом впровадження в практику сучасні інформаційних комп'ютерних технологій навчання – інтернет-ресурсів: Zoom, навчальні платформи Google Classroom, Moodle, Edmodo, сервіси Microsoft Teams, Google Meet, Skype та ін., соціальні мережі (Facebook, Instagram), служби обміну миттєвими повідомленнями та мобільні застосунки на кшталт Viber, Telegram, WhatsApp та ін., які дозволяли створювати закриті групи, спільноти, чати, вести обговорення тем, завдань, проблем, інформації тощо [1,15,9].

На початок карантинних обмежень, які надалі в Україні перейшли у воєнний стан, викладачі та студенти не зовсім розуміли, що ж насправді їх очікує. Але доволі швидко студенти стали більш самостійними, навчилися спілкуватися дистанційно, а викладачі освоїли різні програми, записали відеолекції, короткі тематичні відео. Проведення заняття в дистанційному форматі охоплює елементи практичної та самостійної роботи студентів, семінарського обговорення теоретичних питань, контролюючої частини заняття. В режимі відеоконференції можливо проведення усного контролю та розбору питань. В такому форматі можливе розв'язання ситуаційних задач, та

розбір проблемних питань у формі сократичного діалогу. На фантомі наживо або в запису викладач під час відеоконференцій може демонструвати окремі практичні навички. Проблемою дистанційного навчання для клінічних навчальних дисциплін (і хірургічної стоматології зокрема) є неможливість студентом відтворити практичну навичку, неможливість бути залученим до клінічного прийому пацієнта. Враховуючи, що серед студентів стоматологічних факультетів за типом сприйняття інформації переважають візуали та кінестетики, то дистанційна форма навчання для них не може забезпечити якісне засвоєння навчального матеріалу. Але як би це не було прикро, дистанційне навчання сьогодні є провідною формою в підготовці майбутніх лікарів в Україні, починаючи з 2020 року [1,3].

Зі своєї сторони дистанційна форма навчання відрізняється від традиційних форм наступними рисами:

- гнучкість (студент може виконувати завдання у зручній для себе час, у зручному місці й темпі);
- модульність – студент отримує можливість самостійно формувати навчальний план, відповідно до своїх інтересів;
- економічність – зниження використання площ, засобів та інвентарю ЗВО та клінічних баз;
- зниження собівартості навчального процесу завдяки концентрованому та уніфікованому підходам;
- технологічність – активне використання в роботі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- соціальна рівноправність (студенти мають рівні можливості отримувати освіту незалежно від місця проживання, стану здоров'я, рівня економічного розвитку та матеріального забезпечення);
- інтернаціональність – можливість надання освітніх послуг без обмеження кордонами країни [6,16,19].

Запровадження дистанційної форми навчання кардинально змінило роль викладача в навчальному процесі – він стає більше координатором освітнього процесу, вимушений швидко підвищувати власний рівень педагогічної майстерності, швидко опановувати нові доступні технології освіти. Сучасний викладач ЗВО, який навчає клінічних дисциплін, повинен мати високий рівень знань не лише в межах своєї спеціалізації, але й мусить володіти сучасними інформаційними та мультимедійними технологіями, що допоможе йому у роботі зі здобувачами освіти при дистанційному навчанні. На викладача покладається велика відповідальність у керуванні навчальним процесом, у створенні високоякісного блоку навчально-

методичного матеріалу, у допомозі студентам щодо створення індивідуального навчального плану.

Також, така форма освіти потребує відповідного сучасного матеріально-технічного забезпечення – кожен викладач повинен мати обладнане робоче місце та доступ до платних інформаційних ресурсів світових наукометричних баз. У тих випадках, коли на всю кафедру є лише один сучасний комп'ютер, а переважна більшість є морально та фізично застарілими терміналами, то про забезпечення високої якості контенту курсів для дистанційного навчання не може бути мови, або таке забезпечення відбувається коштом самого викладача, без будь-якої компенсації зі сторони роботодавця [6,20,3].

Але для факультетів медичного напрямку підготовки така форма освіти не дозволяє виконати реально всі поставлені цілі навчання. Недоліками дистанційної форми навчання, які можуть стати критичними перепонами в підготовці майбутнього лікаря, можуть бути наступні:

1. Розробка та підготовка якісних навчально-методичних комплексів займає велику кількість робочого часу, потребує адекватного фінансування, розвинених технічних ІТ-ресурсів;
2. Рівень знань студентів дистанційної освіти все ж таки є нижчим ніж у тих, хто навчався очно;
3. Відсутність відпрацювання практичних навичок;
4. Важкодоступність до деяких баз даних (насамперед, іноземних);
5. Недостатнє використання активних методів навчання;
6. Регулярна потреба у персональному комп'ютері та доступі до високошвидкісного Інтернету.
7. Критична залежність навчального процесу від стабільного електропостачання (що себе проявило із початком атак на вітчизняну енергосистему)

На сьогодні говорити про детально про переваги й недоліки (та головне про результати) запровадження дистанційних форм навчання у вищій школі в Україні не має можливості, оскільки попередні дані будуть зрозумілими й доступними для оцінки з 2025 року [3].

Переважна більшість викладачів ЗВО поділяють думку, що підготувати лікаря дистанційно неможливо. Протягом всього розвитку медицини як науки студенти-медики навчалися біля «ліжка хворого», саме це забезпечує розвиток «клінічного мислення» та сприяє засвоєнню особливих компетенцій, без котрих неможливо формування сучасного лікаря-професіонала. Впровадження дистанційного навчання

У викладання стоматологічних навчальних дисциплін призвело до заміни клінічних прийомів на базах кафедр на відео практичних маніпуляцій, які записуються заздалегідь. З цією метою можливе використання доступних в мережі Інтернет та на соціальних мережах відео, створених професіоналами, фотопротоколів стоматологічних маніпуляцій, інтраопераційних відео, презентацій клінічних випадків, анімованих схем та фільмів тощо. Такий матеріал надає можливість продемонструвати окремі стоматологічні (хірургічні) маніпуляції, для окремих студентів та молодих лікарів вони виступають потужними мотиваційними інструментами для підвищення власної професійної кваліфікації, опанування нових методик діагностики та лікування. Додавання такого матеріалу до лекцій зазвичай дуже позитивно сприймається слухачами та сприяє підвищенню якості та результатів навчання. Але, на жаль, перегляд відеоматеріалу не може забезпечити практичне навчання та засвоєння маніпуляцій (т.зв. «постановку руки»). Більш того, логічний прийом спрощення та обмеження повноти інформації, які зазвичай застосовують в ході створення відеоматеріалу, можуть сприяти засвоєнню неповного обсягу матеріалу і формувати в майбутнього фахівця дещо викривлені поняття щодо процесів та проблемних моментів надання стоматологічної допомоги та знижувати критичність при усвідомленні власного професійного рівня [25,26,17,10,24].

Висновки. Отже, в сучасних умовах дистанційна форма навчання стала невіддільним компонентом підготовки майбутніх лікарів-стоматологів в Україні. Дистанційна форма навчання в медицині надає значну кількість переваги в плані уніфікації, підвищення доступності навчальних матеріалів, індивідуалізації навчального плану, підвищення рівня вмотивованості та самодисципліни. Впровадження дистанційного навчання на факультетах медичного напрямку в ЗВО України відбулося в ритмі галопу, без відповідної підготовки матеріально-технічного забезпечення закладів освіти та кадрів. На сьогодні всі ЗВО в Україні мають розроблене відповідне методичне забезпечення для такої форми навчання, науково-педагогічний персонал використовує доступні платформи для онлайн навчання, проте спостерігаються тенденції до формального виконання завдань та забезпечення навчального процесу як зі сторони здобувачів, так і зі сторони викладачів.

Стосовно дистанційних методик навчання, то для вивчення клінічних дисциплін, і хірургічної стоматології зокрема, вони можуть розглядатися тільки як допоміжні, оскільки формування ряду фахових компетенцій майбутнього лікаря-стоматолога можливо тільки в

присутності пацієнта під контролем викладача. Розвиток симуляційних методик навчання в медицині таку проблему може вирішити лише частково. І на сьогодні такий напрямок потребує значних капіталовкладень зі сторони ЗВО, що в умовах воєнного стану дуже складно реалізувати. Попередні оцінки результатів запровадження дистанційної форми навчання в підготовці лікарів-стоматологів свідчать про зниження якості навчання, проте говорити про остаточні висновки з цього приводу ще зарано.

На сьогодні вітчизняна система медичної додипломної та післядипломної освіти має потребу у врегулюванні використання дистанційних методик навчання та забезпечення засвоєння практичних навичок здобувачами освіти.

Література:

1. Вастьянов РС, Стоянов ОМ, Тірон ОІ, Вансович ВС, Остапенко ЮО Підвищення якості освіти та наближення її до оптимального рівня при дистанційній формі викладання патологічної фізіології студентам медичного університету. *Укр. Мед. Часопис*. 2023; 2 (154): 1-6.

2. Вороненко ЮВ, Мінцер ОП. Про «розумні межі» використання інформаційних технологій в медичній освіті. В: Колесник ЮМ, редактор. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної відеоконференції з міжнародною участю. Актуальні питання дистанційної освіти та телемедицини 2016; 2016, жовт.13; Запоріжжя. Запоріжжя: ЗДМУ; 2016, с. 5-7.

3. Горобейко МБ, Дінець АВ Медична освіта в Україні: системні проблеми і можливі шляхи їх вирішення. *Укр. Мед. Часопис*. 2022;5 (151): 1-3.

4. Поліщук СС, Шувалов СМ, Даліщук АІ, Кушта АО, Шкільняк ЛІ Викладання травматології щелепно-лицевої ділянки на кафедрі хірургічної стоматології та щелепно-лицевої хірургії. В: Мороз ВМ, Гумінський ЮЙ, Фоміна ЛВ, редактори. Тези доповідей навчально-методичної конференції. Актуальні проблеми сучасної медичної освіти: національний досвід та світовий вимір; 2019, лют.7; Вінниця. Вінниця: ВНМУ; 2019, с.176-177.

5. Славінська ЮС Практична значущість цифрових технологій для інтелектуального розвитку майбутніх лікарів-стоматологів. В: Бабич ВП, Рибалко ЛС, редактори. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті: міжнародна колективна монографія*. Харків: ВННОТ; 2019, с.439-443.

6. Шелевер ОВ, Лахмотова ЮВ, Капранов ЯВ Проблеми впровадження змішаного навчання в ЗВО України. *Інноваційна педагогіка*. 2022; 52 (2): 166-170.

7. Савка СД, Карвацька НС Особливості викладання клінічних дисциплін студентам-медикам під час дистанційного навчання у зв'язку з пандемією COVID-19. У: *Proceedings of the XXXI International Scientific and Practical Conference. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society*; 2021, Aug. 30; 2021, Warsaw. Warsaw: RS Global Sp. z OO; с. 16-18.

8. Погоріла АВ, Шінкарук-Диковицька ММ, Ковальчук ЛО, Мунтян ОВ Досвід застосування сучасних новітніх методик навчання студентів стоматологічного факультету Вінницького національного медичного університету імені МІ Пирогова. В: Капустник ВА, Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с.158-159.

9. Катеренчук ІП Дистанційне навчання в умовах карантину: необхідність чи альтернатива? В: Капустник ВА, Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с. 82.

10. Горзов ЛФ, Данко ЕМ Оптимізація методології викладання дисципліни «Терапевтична стоматологія» на стоматологічному факультеті. У: Єгоров БВ, редактор. Збірник матеріалів III-ї Всеукраїнської науково-методичної конференції. Забезпечення якості вищої освіти: підвищення ефективності використання інформаційних технологій у здійсненні освітнього процесу; 2021, квіт.14-16; Одеса. Одеса: Одеська національна академія харчових технологій; 2021, с.44-46.

11. Горай МА, Мунтян ОВ, Мунтян ВІ Удосконалення методів оцінки знань студентів-стоматологів. В: Мороз ВМ, Гумінський ЮЙ, Фоміна ЛВ, редактори. Тези доповідей навчально-методичної конференції. Актуальні проблеми сучасної медичної освіти: національний досвід та світовий вимір; 2019, лют.7; Вінниця. Вінниця: ВНМУ; 2019, с.47-48.

12. Вірстюк НГ, Лучко ОР, Човганюк ОС, Кочержат ОІ, Василечко ММ, Гаман ІО Особливості організації самостійної роботи здобувачів вищої медичної освіти в умовах дистанційного навчання. В: Капустник В.А., Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с.40.

13. Возний ОВ, Кокарь ОО, Возна ІВ Ефективність змішаної форми навчального процесу на кафедрі терапевтичної, ортопедичної та дитячої стоматології. У: Колесник ЮМ, редактор. Матеріали навчально-методичної відеоконференції Центральної методичної ради. Досвід впровадження змішаної форми навчання у ЗДМУ, траєкторія розвитку та місце в системі вищої медичної освіти; 2021 трав. 26; Запоріжжя. Запоріжжя: ЗДМУ; 2021, с.85-86.

14. Гутор НС Особливості викладання хірургічної стоматології в умовах дистанційного навчання. В: Капустник ВА, Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с.58.

15. Лашкул ДА. Особливості викладання клінічних дисциплін при змішаній формі навчання в умовах пандемії COVID-19 У: Колесник ЮМ, редактор. Матеріали навчально-методичної відеоконференції Центральної методичної ради. Досвід впровадження змішаної форми навчання у ЗДМУ, траєкторія розвитку та місце в системі вищої медичної освіти; 2021 трав. 26; Запоріжжя. Запоріжжя: ЗДМУ; 2021, с.12-13.

16. Петров ЄЄ, Іваницька ТА, Козакевич ОБ, Треумова СІ. Дистанційний метод медичної освіти: деякі переваги, недоліки, перспективи та вимоги до викладача. В: Капустник ВА, Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с.153-154.

17. Орду К. Досвід дистанційної освіти у медичних ЗВО України. В: Сбруєва АА, редактор. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи; 2020, лист.12-13; Суми. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка; 2020, с. 157-160

18. Рябоконт ЄМ, Андрєєва ОВ, Костюк НГ. Роль змішаних форм навчання студентів сучасній терапевтичній стоматології. В: Ніконов АЮ, редактор. Матеріали науково-практичної конференції із міжнародною участю. Сучасні тенденції та перспективи розвитку стоматологічної освіти, науки та практики; 2019 квіт. 12; Харків. Харків: ХМАПО; 2019, с.82-84.

19. Шушман ІВ, Колесник ПО, Кенез ЄЯ. Змішане (гібридне) навчання та тренінгові заняття як інноваційні методи навчання у навчально-науковому тренінговому Центрі сімейної медицини та долікарської підготовки. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2017; 3: 177-181.

20. Григоров СМ, Рекова ЛП, Сторожева МВ. Переваги інноваційних технологій в отриманні здобувачами освіти професійних навичок. В: Капустник ВА, Марковський ВД, М'ясоєдов ВВ, редактори. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Актуальні проблеми вищої медичної освіти і науки; 2021, квіт. 8; Харків. Харків: ХНМУ; 2021, с.55.

21. Мельник БМ, Канюра ОА, Костюк ТМ. Дефініції сучасних підходів підготовки студентів стоматологічних спеціальностей засобами змішаного навчання. В: Komarytsky ML, editor. Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference. Topical issues of modern science, society and education; 2022, Jan. 29-31; Kharkiv: Kharkiv; 2022, p. 914-916.

22. Рузин ГП. Опыт преподавания хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии (размышления педагога и хирурга): пособие для молодых преподавателей. Харьков: Торнадо, 2013. 60 с.

23. Кушта АО, Шувалов СМ, Поліщук СС. Можливості та перспективи застосування кейс-методу в хірургічній стоматології. В: Мороз ВМ, Гумінський ЮЙ, Фоміна ЛВ, редактори. Тези доповідей навчально-методичної конференції. Актуальні проблеми сучасної медичної освіти: національний досвід та світовий вимір; 2019, лют.7; Вінниця. Вінниця: ВНМУ; 2019, с.122-123.

24. Мінцер ОП. Можливості та обмеження дистанційного навчання в медицині. В: Колесник ЮМ, редактор. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної відеоконференції з міжнародною участю. Актуальні питання дистанційної освіти та телемедицини 2016; 2016, жовт.13; Запоріжжя. Запоріжжя: ЗДМУ; 2016, с. 9-11.

25. Бабінцева ЛЮ. Комплексне застосування інформаційних систем у медичній освіті. В: Колесник ЮМ, редактор. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної відеоконференції з міжнародною участю. Актуальні питання дистанційної освіти та телемедицини 2016; 2016, жовт.13; Запоріжжя. Запоріжжя: ЗДМУ; 2016, с. 48-49.

26. Голованова ІА, Мартиненко НВ, Плужнікова ТВ, Ляхова НО, Краснова ОІ. Проблеми й перспективи дистанційного навчання в медичному закладі вищої освіти. У: Ждан ВМ, редактор. Матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю. Сучасні тренди розвитку медичної освіти: перспективи і здобутки; 2022, бер.24; Полтава. Полтава: ПДМУ, АСМІ; 2022, с. 67–69.

References:

1. Vastianov RS, Stoianov OM, Tiron OI, Vansovych VIe, Ostapenko IO. Pidvyshchennia yakosti osvity ta nablyzhennia yii do optymalnoho rivnia pry dystantsiinii formi vykladannia patolohichnoi fiziologhii studentam medychnoho universytetu [Improving the quality of education and bringing it closer to the optimal level in the remote form of teaching pathological physiology to students of a medical university]. *Ukr. Med. Chasopys – Ukr.Med.Journ.* 2023; 2 (154): 1-6. [In Ukrainian].

2. Voronenko YuV, Mintser OP. Pro «rozumni mezhi» vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii v medychnii osviti. V: Kolesnyk YuM, redaktor. Materialy Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi videokonferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni pytannia dystantsiinoi osvity ta telemedytsyny 2016; 2016, zhovt.13; [About the "reasonable limits" of the use of information technologies in medical education. In: Kolesnyk YuM, editor. Materials of the All-Ukrainian scientific and methodical video conference with international participation. Current issues of distance education and telemedicine 2016; 2016, Oct. 13] Zaporizhzhia. Zaporizhzhia: ZDMU; 2016, s. 5-7. [In Ukrainian].

3. Horobeiko MB, Dinets AV. Medychna osvita v Ukraini: systemni problemy i mozhlyvi shliakhy yikh vyrishennia [Medical education in Ukraine: systemic problems and possible solutions.]. *Ukr. Med. Chasopys – Ukr.Med.Journ.* 2022;5 (151): 1-3. [In Ukrainian].

4. Polishchuk SS, Shuvalov SM, Dalishchuk AI, Kushta AO, Shkilniak LI. Vykladannia travmatolohii shchelepno-lytsevoi dilianky na kafedri khirurhichnoi stomatolohii ta shchelepno-lytsevoi khirurhii. V: Moroz VM, Huminskyi YuI, Fomina LV, redaktory. Tezy dopovidei navchalno-metodychnoi konferentsii. Aktualni problemy suchasnoi medychnoi osvity: natsionalnyi dosvid ta svitovyi vymir; 2019, liut.7; [Teaching maxillofacial traumatology at the department of surgical stomatology and maxillofacial surgery. In: Moroz VM, Huminsky YuY, Fomina LV, editors. Abstracts of reports of the educational and methodological conference. Actual problems of modern medical education: national experience and global dimension; 2019, Feb. 7] Vinnytsia. Vinnytsia: VNMU; 2019, s.176-177. [In Ukrainian].

5. Slavinska YuS. Praktychna znachushchist tsyfrovyykh tekhnolohii dlia intelektualnoho rozvytku maibutnykh likariv-stomatolohiv. V: Babych VP, Rybalko LS, redaktory. Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti: mizhnarodna kolektyvna monohrafiia [The practical significance of digital technologies for the intellectual development of future dentists. In: Babich VP, Rybalko LS, editors. Spiritual and intellectual education and training of youth in the 21st century: an international collective monograph.]. Kharkiv: VNNOT;2019, s.439-443. [In Ukrainian].

6. Shelever OV, Lakhmotova YuV, Kapranov YaV. Problemy vprovadzhennia zmishanoho navchannia v ZVO Ukrainy [Problems of implementing blended learning in higher education institutions of Ukraine]. *Innovatsiina pedahohika - Innovative pedagogy.* 2022; 52 (2): 166-170. [In Ukrainian].

7. Savka CD, Karvatska NS. Osoblyvosti vykladannia klinichnykh dystsyplin studentam-medykam pidia chas dystantsiinoho navchannia u zviazku z pandemiieiu COVID-19. 30 [Peculiarities of teaching clinical disciplines to medical students during distance learning in connection with the COVID-19 pandemic]. In: Proceedings of the XXXI International Scientific and Practical Conference. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society; 2021, Aug.; Warsaw. Warsaw: RS Global Sp. z O.O.;2021, p. 16-18. [In Ukrainian].

8. Pohorila AV, Shinkaruk-Dykovytska MM, Kovalchuk LO, Muntian OV. Dosvid zastosuvannia suchasnykh novitnykh metodyk navchannia studentiv stomatolohichnoho fakultetu Vinnytskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni MI Pyrohova. V: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [The experience of applying the latest modern methods of teaching students of the stomatological faculty of the M.I. Pyrogov Vinnytsia National Medical University. In: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, s.158-159. [In Ukrainian].

9. Katerenchuk IP. Dystantsiine navchannia v umovakh karantynu: neobkhidnist chy alternatyva? V: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [Distance learning in quarantine conditions: a necessity or an alternative? In: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, s. 82. [In Ukrainian].

10. Horzov LF, Danko EM. Optymizatsiia metodolohii vykladannia dystsypliny «Terapevtychna stomatolohiia» na stomatolohichnomu fakulteti. U: Yehorov BV, redaktor. Zbirnyk materialiv III-yi Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii. Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u zdiisnenni osvitnoho protsesu; 2021, kvit.14-16 [Optimization of the teaching methodology of the discipline "Therapeutic Dentistry" at the Faculty of Dentistry. In: Egorov BV, editor. Collection of materials of the 3rd All-Ukrainian scientific and methodical conference. Ensuring the quality of higher education: increasing the efficiency of the use of information technologies in the implementation of the educational process;2021, Apr. 14-16]; Odesa. Odesa: Odeska natsionalna akademiia kharchovykh tekhnolohii; 2021, p.44-46. [In Ukrainian].

11. Horai MA, Muntian OV, Muntian VL. Udoskonalennia metodiv otsinky znan studentiv-stomatolohiv. V: Moroz VM, Huminskyi YuI, Fomina LV, redaktory. Tezy dopovidei navchalno-metodychnoi konferentsii. Aktualni problemy suchasnoi medychnoi osvity: natsionalnyi dosvid ta svitovyi vymir; 2019, liut.7 [Improving the methods of assessing the knowledge of dental students. In: Moroz VM, Huminsky YuY, Fomina LV, editors. Abstracts of reports of the educational and methodological conference. Actual problems of modern medical education: national experience and global dimension; 2019, Feb. 7]; Vinnytsia. Vinnytsia: VNMU; 2019, p.47-48. [In Ukrainian].

12. Virstiyuk NH, Luchko OR, Chovhaniuk OS, Kocherzhat OI, Vasylechko MM, Haman IO. Osoblyvosti orhanizatsii samostiinoi roboty zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia. V: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [Peculiarities of the organization of independent work of students of higher medical education in the conditions of distance learning. In: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, s.40. [In Ukrainian].

13. Voznyi OV, Kokar OO, Vozna IV. Efektyvnist zmishanoi formy navchalnogo protsesu na kafedri terapevtychnoi, ortopedychnoi ta dytiachoi stomatolohii. U: Kolesnyk YuM, redaktor. Materialy navchalno-metodychnoi videokonferentsii Tsentralnoi metodychnoi rady. Dosvid vprovadzhennia zmishanoi formy navchannia u ZDMU, traiektoriia rozvytku ta mistse v systemi vyshchoi medychnoi osvity; 2021 trav. 26 [Effectiveness of the mixed form of the educational process at the department of therapeutic, orthopedic and children's dentistry. In: Kolesnyk YuM, editor. Materials of the educational and methodical videoconference of the Central Methodical Council. The experience of implementing a mixed form of education at ZDMU, the development trajectory and place in the system of higher medical education; 2021, May 26]; Zaporizhzhia. Zaporizhzhia: ZDMU; 2021, s.85-86. [In Ukrainian].

14. Hutor NS. Osoblyvosti vykladannia khirurhichnoi stomatolohii v umovakh dystantsiinoho navchannia. V: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [Peculiarities of teaching surgical stomatology in distance learning conditions. In: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, s.58. [In Ukrainian].

15. Lashkul DA. Osoblyvosti vykladannia klinichnykh dystsyplin pry zmishanii formi navchannia v umovakh pandemii COVID-19 U: Kolesnyk YuM, redaktor. Materialy navchalno-metodychnoi videokonferentsii Tsentralnoi metodychnoi rady. Dosvid vprovadzhennia zmishanoi formy navchannia u ZDMU, traiektoriia rozvytku ta mistse v systemi vyshchoi medychnoi osvity; 2021 trav. 26 [Peculiarities of teaching clinical disciplines in a mixed form of education in the conditions of the COVID-19 pandemic. In: Kolesnyk YuM, editor. Materials of the educational and methodical videoconference of the Central Methodical Council. The experience of implementing a mixed form of education at ZDMU, the development trajectory and place in the system of higher medical education; 2021, May 26]; Zaporizhzhia. Zaporizhzhia: ZDMU; 2021, s.12-13. [In Ukrainian].

16. Petrov YeIe, Ivanytska TA, Kozakevych OB, Treumova SI. Dystantsiinyi metod medychnoi osvity: deiaki perevahy, nedoliky, perspektyvy ta vymohy do vykladacha. V: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [Distance method of medical education: some advantages, disadvantages, prospects and requirements for the teacher. In: Kapustnyk VA, Markovskiyi VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, p.153-154. [In Ukrainian].

17. Ordu K. Dosvid dystantsiinoi osvity u medychnykh ZVO Ukrainy. V: Sbruieva AA, redaktor. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Osvita dlia KhKhI stolittia: vyklyky, problemy, perspektyvy; 2020, lyst.12-13 [Experience of distance education in medical higher education institutions of Ukraine. In: Sbruyeva AA, editor. Materials of the 2nd International Scientific and Practical Conference. Education for the 21st century: challenges, problems, prospects; 2020, Nov. 12-13]; Sumy. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka; 2020, s. 157-160. [In Ukrainian].

18. Riabokon YeM, Andrieieva OV, KostiuK NH. Rol zmishanykh form navchannia studentiv suchasnoi terapevtychnii stomatolohii. V: Nikonov AIu, redaktor. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii iz mizhnarodnoiu uchastiu. Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku stomatolohichnoi osvity, nauky ta praktyky; 2019 kvit. 12 [The role of mixed forms of education for students of modern therapeutic dentistry. In: Ayu Nikonov, editor. Materials of the scientific and practical conference with international participation. Modern trends and prospects for the development of dental education, science and practice; 2019, Apr. 12]; Kharkiv. Kharkiv: KhMAPO; 2019, p.82-84. [In Ukrainian].

19. Shushman IV, Kolesnyk PO, Kenez YeIa. Zmishane (hibryдне) navchannia ta treninhovi zaniattia yak innovatsiini metody navchannia u navchalno-naukovomu treninhovomu Tsentri simeinoi medytsyny ta dolikarskoi pidhotovky [Mixed (hybrid) training and training classes as innovative methods of training in the educational and scientific training Center of family medicine and pre-medical training]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu – Ukrainian Journal of Medicine, Biology and Sports*. 2017; 3: 177-181. [In Ukrainian].

20. Hryhorov SM, Rekova LP, Storozheva MV. Perevahy innovatsiinykh tekhnolohii v otrymanni zdobuvachamy osvity profesiinykh navychok. V: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Miasoiedov VV, redaktory. Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni problemy vyshchoi medychnoi osvity i nauky; 2021, kvit. 8 [The advantages of innovative technologies in the acquisition of professional skills by students of education. In: Kapustnyk VA, Markovskiy VD, Myasoyedov VV, editors. Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation. Actual problems of higher medical education and science; 2021, Apr. 8]; Kharkiv. Kharkiv: KhNMU; 2021, p.55. [In Ukrainian].

21. Melnyk BM, Kaniura OA, KostiuK TM. Definitcii suchasnykh pidkhodiv pidhotovky studentiv stomatolohichnykh spetsialnostei zasobamy zmishanoho navchannia [Definitions of modern approaches to training students of dental specialties by means of blended learning]. In: Komarytsky ML, editor. Proceedings of VII International Scientific and Practical Conference. Topical issues of modern science, society and education; 2022, Jan. 29-31; Kharkiv: Kharkiv; 2022, p. 914-916. [In Ukrainian].

22. Ruzin HP. Opyt prepodavanyia khirugicheskoy stomatologii i cheliustno-lytsevoi khirugii (razmyshleniya pedagoga i khirurga): posobiye dlia molodykh prepodavateley [The experience of teaching surgical stomatology and maxillofacial surgery (reflections of a teacher and a surgeon): a manual for young teachers]. Kharkov: Tornado, 2013. 60 p. [In Russian].

23. Kushta AO, Shuvalov SM, Polishchuk SS. Mozhlyvosti ta perspektyvy zastosuvannia keis-metodu v khirurhichnii stomatolohii. V: Moroz VM, Huminsky YuI, Fomina LV, redaktory. Tezy dopovidei navchalno-metodychnoi konferentsii. Aktualni problemy suchasnoi medychnoi osvity: natsionalnyi dosvid ta svitovy vymir; 2019, liut.7 [Possibilities and prospects of using the case method in surgical stomatology. In: Moroz VM, Huminsky YuY, Fomina LV, editors. Abstracts of reports of the educational and methodological conference. Actual problems of modern medical education: national experience and global dimension; 2019, Feb. 7]; Vinnytsia. Vinnytsia: VNMU; 2019, p.122-123. [In Ukrainian].

24. Mintser OP. Mozhlyvosti ta obmezhenia dystantsiinoho navchannia v medytsyni. V: Kolesnyk YuM, redaktor. Materialy Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi videokonferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni pytannia dystantsiinoi osvity ta telemedytsyny 2016; 2016, zhovt.13 [Possibilities and limitations of distance education in medicine. In: Kolesnyk YuM, editor. Materials of the All-Ukrainian scientific and methodical video conference with international participation. Current issues of distance education and telemedicine 2016; 2016, Oct. 13]; Zaporizhzhia. Zaporizhzhia: ZDMU; 2016, p. 9-11. [In Ukrainian].

25. Babintseva LIu. Kompleksne zastosuvannia informatsiinykh system u medychnii osviti. V: Kolesnyk YuM, redaktor. Materialy Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi videokonferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. Aktualni pytannia dystantsiinoi osvity ta telemedytsyny 2016; 2016, zhovt.13 [Complex application of information systems in medical education. In: Kolesnyk YuM, editor. Materials of the All-Ukrainian scientific and methodical video-conference with international participation. Current issues of distance education and telemedicine 2016; 2016, Oct. 13]; Zaporizhzhia. Zaporizhzhia: ZDMU; 2016, s. 48-49. [In Ukrainian].

26. Holovanova IA, Martynenko NV, Pluzhnikova TV, Liakhova NO, Krasnova OI. Problemy y perspektyvy dystantsiinoho navchannia v medychnomu zakladi vyshchoi osvity. U: Zhdan VM, redaktor. Materialy navch.-nauk. konf. z mizhnar. uchastiu. Suchasni trendy rozvytku medychnoi osvity: perspektyvy i zdobutky; 2022, ber.24 [Problems and prospects of distance learning in a medical institution of higher education. In: Zhdan VM, editor. Educational and scientific materials. conf. from international participation Modern trends in the development of medical education: prospects and achievements; 2022, Mar. 24]; Poltava. Poltava: PDMU, ASMI; 2022, s. 67–69. [In Ukrainian].